

Psychoanalytic Semiotics of the Novel “Control of Destiny” through a Deconstructive Approach

Reza Nekouei ^{*1}

Received: 05/06/2025

Accepted: 02/09/2026

* Corresponding Author's E-mail:
Nekoeireza@yahoo.com

Abstract

Binary oppositions are the most essential concepts in structuralist semiotics which try to stabilize the meaning of the text and prevent the process of the production of other meanings. This article, using an analytical-descriptive method from a poststructuralist semiotic approach, aims at challenging the binary opposition. Binary oppositions are the most essential concepts in structuralist semiotics which try to stabilize the meaning of the text and prevent the process of the production of other meanings. This article, using an analytical-descriptive method from a poststructuralist semiotics in Bahareh Salman's novel, “Control of Destiny”, in order to present a psychoanalytic reading and discover new implications about its actants, places, actions and dreams and propose a different reading from the preliminary reading of the text based on Derrida's deconstructive techniques. The findings of the study show that the most significant binary opposition in the novel is the opposition of

1. PhD in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Shiraz, Iran.

<https://orcid.org/0000-0001-9181-6559>

Copyright© 2026, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

man / woman which describes and organizes other conceptual oppositions in the novel. By deconstructing this opposition, other binary oppositions in the novel are also dismantled.

Keywords: Binary oppositions, Derrida, Control of Destin, semiotics, deconstruction

Extended Abstract

Introduction

One of the fundamental principles of structuralist semiotics is the analysis of literary texts based on the concept of binary opposition (see Payandeh, 2018: 164). Binary opposition is the most fundamental form of opposition in structuralism, since, according to structuralists, human thought operates through pairs such as good/evil, beautiful/ugly, day/night, and white/black (see Shamisa, 2000: 182). This principle, also referred to as the law of non-contradiction, has been one of the defining conditions of human knowledge since at least the time of Plato, and acting contrary to it has proved difficult. Moreover, given the nature of the human mind and the human condition, there appears to be little hope of escaping binary thinking, since it seems to constitute the path of least resistance for perceptual systems, thought, and linguistic structures. Nevertheless, many poststructuralist semioticians employ alternative strategies to address this problem, or, more precisely, to challenge the assumption of a final meaning. Jacques Derrida, through the method of deconstruction, seeks to target and disrupt the seemingly inevitable structure of binary oppositions (see Gunkel, 2014: 59–69). This article employs a descriptive-analytical methodology and draws on poststructuralist semiotics to examine the binary oppositions in Bahareh Salman's novel *Control of Destiny*. The study approaches these oppositions through Derrida's concept of deconstruction, with the aim of

psychoanalytically interpreting the text, uncovering new significations of its characters, settings, actions, and dreams, and offering an alternative reading that differs from the text's initial or conventional interpretation.

Literature Review

One of Derrida's most fundamental and widely discussed concepts is deconstruction. To date, numerous studies have been conducted around this concept. Nojournian (2015) regards Barthes's concept of the "punctum" as a deconstructive strategy that, in the absence of the image, continually refers to the impossible and the represented. Golestani (2015) maintains that although deconstruction cannot lead to the discovery of an authentic Al-e Ahmad, it can liberate his texts and even his persona from the fixed, monologic, and univocal narratives constructed by both his supporters and opponents. Rahimi Zanjani et al. (2019) argue that, from a psychoanalytic perspective, most works of children's and young adult's literature emphasize strengthening the ego as a deconstructive intermediary between the two levels of the id and the superego; through strengthening the ego, the child achieves a deconstruction of the opposition between these two psychic agencies. The novel *Control of Destiny*, owing to its focus on the protagonist's actions, the presence of dreams within its plot, and its plural and multilayered structure, constitutes a suitable text for psychoanalytic semiotic analysis from a deconstructive perspective. Furthermore, Salman is a member of a new and promising generation of writers, and critical examination of her work may contribute to the development of writers belonging to this generation.

Research Objectives and Questions

In this article, drawing on poststructuralist semiotics and Sigmund Freud's psychoanalytic theory, the binary oppositions in Bahareh Salman's novel *Control of Destiny* are examined through Derrida's approach of deconstruction. The study aims to psychoanalytically interpret the novel, uncover new significations of its characters, settings, actions, and dreams, and offer a reading that differs from the text's dominant reading.

The research questions are as follows:

- What binary oppositions are present in the novel *Control of Destiny*?
- How does deconstruction affect the binary oppositions in the novel?
- From the perspective of deconstruction, what new significations can be identified in the novel's characters, settings, actions, and dreams?

Methodology

The present study employs a descriptive-analytical methodology, drawing on the technique of deconstruction, poststructuralist semiotics, and Freud's psychoanalytic theories. By reversing the binary oppositions underlying the narrative and uncovering their new significations, we examine the structuralist semiotic claim concerning the existence of a final meaning. Accordingly, using deconstruction, we first identify the major binary oppositions in the novel. At this stage, through the displacement and reorganization of the deconstructed elements beyond their previously established binaries, new forms of equilibrium are created, thereby allowing new meanings to emerge. Furthermore, the study examines the role of the unconscious actions and dreams of the novel's characters as manifestations of psychic signs in the process of deconstruction and

the re-reading of the text. Our main hypothesis is that the novel's internal focalizer resorts to various defense mechanisms in order to conceal her unconscious fears and anxieties. These mechanisms are manifested in her dreams, unconscious actions, and the dynamics of her relationships with other characters.

Conclusion

Through the psychoanalytic semiotic analysis of the novel *Control of Destiny* from the perspective of deconstruction, it was found that that we are confronted with a plural and multilayered text owing to the conflict between the narrative of the unconscious and that of the conscious mind of the internal focalizer. Thus, beneath the novel's initial and seemingly straightforward narrative lies another concealed narrative.

The binary opposition of man/woman constitutes the most important binary opposition in the novel's primary narrative, and it also describes and structures the other conceptual oppositions within the novel. Through the deconstruction of this opposition, Maliheh becomes the internal focalizer and principal character of the novel. For various reasons, including fear, she has displaced many of her desires onto Erfan through the defense mechanism of displacement. Accordingly, other binary oppositions in the novel, such as the Oedipus complex/Electra complex, ordinary adolescent/orphanage adolescent, and biological parents/foster parents, are also reversed, thereby further challenging the binary oppositions underlying the novel.

Another means of challenging the novel's binary oppositions is the use of the defense mechanism of identification. Alongside resentment and hatred toward the same-sex parent, the child simultaneously imitates that figure's power. Thus, the child identifies and merges with this figure in order to participate in and appropriate that power.

We also found that many of the novel's characters function as manifestations of the id and superego of the internal focalizer, since her unconscious may have introduced them into the narrative in order to exonerate herself and obscure the traces of the agent responsible for the harm inflicted upon the same-sex parent. Likewise, many of the places in which the internal focalizer lives function as representations of different parts of her psyche and of the conflicts among them; and the movement of Erfan among these spaces evokes their activity for the reader. On the basis of this discussion, in the novel's second narrative, the internal focalizer, in order to reduce or temporarily alleviate her fears and anxieties, employs psychoanalytic strategies to substitute many of the novel's characters, settings, and events with imaginary characters, settings, and events.

References

- Golestani, M. (2015). *Vāzāzi-e Motun-e Jalāl-e Āl-e Ahmad: Soujeh, Nihilism va Amr-e Siāsi*. Tehran: Niloofar. [in Persian]
- Gunkel, D. J. (2023). *Vānoqsāzi*. Trans. Hadi Nouri. Tehran: Pileh. [in Persian]
- Nojournian, A. A. (2003). "Darāmadi bar Shāludeh-shekani (Derrida, Burges, Don Quixote)". *Ketāb-e Māh-e Adabiāt va Falsafeh*. No. 67, pp. 50-59. [in Persian]
- Payandeh, H. (2018). *Nazariye va Naqd-e Adabi: Dars-nāmeḥ-i Miān-Reshtei* (Vol. 1). Tehran: SAMT. [in Persian]
- Rahimi Zanjani, A. H; Bostani, F. & Zare, H. (2019). "Tahlil-e Neshāneh-Ravān-kāvi-e Romān-e Nowjavān-e Mosābeqeh Dāt Kām bā Ruykard-e Vāsāzi." *Pazhouhesh-hā-ye Zabāni*. Vol. 10, No. 1, pp. 59-82. [in Persian]
- Salman, B. (2022). *Kontorol-e Sarnevesht*. Tehran: Rouzegar. [in Persian]
- Shamisa, S. (1999). *Naqd-e Adabi*. Tehran: Ferdows. [in Persian]

مقاله پژوهشی

نشانه‌شناسی روان‌کاوانهٔ رمان کنترل سرنوشت با رویکرد وانوسازی

رضا نکویی^{*}

(دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۵ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۱)

چکیده

تقابل‌های دوجزئی اساسی‌ترین مفهوم در نشانه‌شناسی ساختارگراست که معنای متن را ثابت و فرایند تولید معناها را دیگر را متوقف می‌کنند. در این مقاله، با روش تحلیلی - توصیفی و با توجه به نشانه‌شناسی پساساختارگرا، تقابل‌های دوجزئی در رمان کنترل سرنوشت نوشتهٔ بهاره سلمان به‌منظور روان‌کاوی و کشف دلالت‌های جدید کنشگرها، مکان‌ها، کنش‌ها، و رویاهای رمان و ارائهٔ خوانشی متفاوت با خوانش اولیهٔ متن با رویکرد وانوسازی دریدا بررسی می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهد دوگانهٔ مرد/ زن مهم‌ترین تقابل دوجزئی رمان است که تقابل‌های مفهومی دیگر رمان را توصیف و تنظیم می‌کند. با وانوسازی این تقابل، تقابل‌های دوجزئی دیگر رمان نیز واژگون می‌شوند. سازکارهای دفاعی جابه‌جایی و ادغام ازجمله شگردهای روان‌کاوانهٔ کانونی‌ساز درونی برای به چالش کشیدن تقابل‌های دوجزئی رمان است. کانونی‌ساز درونی به دلایلی ازجمله ترس و تقلید از ولی هم‌جنس خود، از این سازکارهای دفاعی

۱. دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسندهٔ مسئول).

* Nekoeireza@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-9181-6559>

Copyright© 2026, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

استفاده می‌کند. همچنین، بسیاری از کنشگرها و مکان‌های رمان شمایل بخش‌های مختلف روان و تعارض بین آن‌ها هستند که ارتباط و رفت‌وآمد قانونی‌ساز درونی بین آن‌ها، فعالیت آن‌ها را برای خواننده تداعی می‌کند. بر پایه این بحث، به دلیل تعارض بین روایت ضمیر آگاه و ناخودآگاه قانونی‌ساز درونی، با متنی متکثر و چندلایه مواجه هستیم که قانونی‌ساز درونی برای کاهش ترس و اضطراب خود، با استفاده از شگردهای روان‌کاوانه، بسیاری از کنشگرها، مکان‌ها و رویدادهای رمان را با کنشگرها، مکان‌ها و رویدادهای تخیلی جابه‌جا کرده است.

واژه‌های کلیدی: نشانه‌شناسی روان‌کاوانه، تقابل‌های دوجزئی، وانوسازی، دریدا، کنترل

سرنوشت.

۱. درآمد

یکی از اصول بنیادین نشانه‌شناسی ساختارگرا،^۱ تحلیل متون ادبی براساس مفهوم تقابل دوجزئی^۲ است (رک. پاینده، ۱۳۹۷: ۱۶۴). تقابل دوجزئی اساسی‌ترین تقابل در ساختارگرایی است، زیرا به‌نظر ساختارگرایان، تفکر انسانی بر این باور است: خوب/بد، زیبا/زشت، روز/شب، سفید/سیاه و ... (رک. شمیسا، ۱۳۷۸: ۱۸۲). این اصل که قانون عدم تناقض^۳ هم نامیده می‌شود، حداقل از زمان افلاطون یکی از شروط تعیین‌کننده دانش بشری بوده و عمل خلاف آن دشوار بوده است. همچنین، با توجه به ماهیت ذهن و وضعیت انسان، امیدی به رهایی از آن وجود ندارد، زیرا به‌نظر می‌رسد اندیشه دوجزئی مسیر کمترین مقاومت برای نظام ادراکی، اندیشه و ساختارهای زبانی است. بااین‌حال، بسیاری از نشانه‌شناسان پس‌اساختارگرا از تاکتیک‌های جایگزینی برای مقابله با این مشکل - یا اعتقاد به معنی نهایی - استفاده می‌کنند. ژاک دریدا^۴ با استفاده از روش وانوسازی^۵ به دنبال هدف قرار دادن و مختل‌سازی گریزناپذیر تقابل‌های دوجزئی است (رک. گانکل، ۱۴۰۲: ۵۹ - ۶۹).

در این مقاله، با توجه به نشانه‌شناسی پس‌اساختارگرا و نظریه روان‌کاوی زیگموند فروید،^۶ تقابل‌های دوجزئی رمان کنترل سرنوشت (نوشته بهاره سلمان) به‌منظور روان

کاوی و کشف دلالت‌های جدید کنشگرها، مکان‌ها، کنش‌ها و رؤیاهای رمان و ارائه خوانشی متفاوت با خوانش مسلط متن با رویکرد وانوسازی دریدا بررسی می‌شود. پرسش‌های مقاله عبارت‌اند از:

- کدام تقابل‌های دوجزئی در رمان کنترل سرنوشت وجود دارند؟
- وانوسازی چگونه بر تقابل‌های دوجزئی رمان اثر می‌گذارد؟
- با توجه به رویکرد وانوسازی، دلالت‌های جدید کنشگرها، مکان‌ها،

کنش‌ها و رؤیاهای رمان کدام است؟

روش پژوهش حاضر تحلیلی-توصیفی و با توجه به روش وانوسازی، نشانه‌شناسی پس‌اساختارگرا و نظریات روان‌کاوانه فروید است. با واژگونی تقابل‌های دوجزئی روایت و کشف دلالت‌های جدید آن‌ها، ادعای نشانه‌شناسی ساختارگرا دربارهٔ معنی‌نهایی را تحلیل می‌کنیم. از این‌رو، با روش وانوسازی، ابتدا تقابل‌های دوجزئی عمدهٔ رمان را استخراج می‌کنیم. در این مرحله، با جابه‌جاسازی و ساماندهی مجدد عناصر واساخته و ورای دوگانه‌گرایی‌های پیشین، با خلق موازنه‌های جدید به معانی تازه امکان حضور داده می‌شود. همچنین، به نقش کنش‌های ناخودآگاه و رؤیاهای کنشگرهای رمان مذکور را به‌عنوان عوامل نشانهٔ روانی در فرایند وانوسازی و دگرخوانی متن بررسی می‌کنیم. فرض ما این است که کانونی‌ساز درونی رمان کنترل سرنوشت برای پنهان کردن ترس‌ها و اضطراب‌های ناخودآگاهش به سازکارهای دفاعی متنوعی متوسل می‌شود که در رؤیاها، کنش‌های ناهوشیار و چندوچون رابطهٔ او با سایر کنشگرها نمود یافته است.

۲. پیشینهٔ پژوهش

کلیدی‌ترین و محبوب‌ترین واژهٔ دریدا «deconstruction» است که تا پیش از این، مترجمان و پژوهشگران ایرانی معادل‌های مختلفی مانند «ساختارشکنی»، «ساخت

شکنی»، «شالوده‌شکنی»، «واسازی» و ... را برای آن پیشنهاد داده‌اند. هیچ‌یک از این معادل‌ها - حتی رایج‌ترین معادل آن، یعنی واسازی - کامل نیستند، زیرا همگی فقط به وجه سلبی (واساختن) اشاره دارند. «وانوسازی» به وجه ایجابی (نوساختن) نیز اشاره دارد و از این رو، حامل امکانات معنایی جدیدی است که فرصت و امکان اندیشیدن، سخن گفتن و عمل کردنی متفاوت را ایجاد می‌کند (رک. گانکل، ۱۴۰۲: ۹-۱۰).

تاکنون پژوهش‌های زیادی با محوریت هریک از این معادل‌ها انجام شده است که البته فقط به وجه سلبی آن اشاره داشته‌اند. یوسف‌پور و بی‌نظیر (۱۳۹۰) ضمن مقایسه چند حکایت مثنوی با مآخذ آن‌ها، خوانش شالوده‌شکنانه مولوی را واکاوی و تبیین کردند و معتقدند مفاهیمی چون حرکت، فروریزی قطعیت‌ها و وقوع ناممکن‌ها بستر ساز خوانش متفاوت حکایات و سبب زایش و پویایی معنا در آن‌ها شده‌اند. عبداللہیان و فرهمند (۱۳۹۱) معتقدند تقابل‌ها در داستان‌های نجدی معمولاً بر پایه تضاد و تناقض بین انسان/ حیوان، انسان/ طبیعت، و انسان/ تمدن هستند که باعث ایجاد تردید در درون‌مایه آن‌ها می‌شوند. هاشمی و شهبازی (۱۳۹۱) نشان داده‌اند که چرم‌شیر چگونه و با چه روندی در نمایش‌نامه‌های خود از نمایش‌نامه‌های شکسپیر^۷ اقتباسی وانوسازانه ارائه داده است تا حرفی از جنس زمانه خود بزند. رضوی و صالحی‌نیا (۱۳۹۳) با بررسی شالوده‌شکنانه نوشتار زنانه و مقایسه آن با نوشتار مردانه نشان داده‌اند که نسبت دادن برخی شاخصه‌ها به سبک زنانه اساس محکمی ندارد و با تغییر عوامل اجتماعی و فرهنگی دگرگون می‌شود. به عقیده شریف‌نسب (۱۳۹۴)، از آنجا که داستان‌های عامه هرگز پایان باز ندارند و راه را بر تفسیرهای متعدد سد می‌کنند، نقد شالوده‌شکنانه را بر نمی‌تابند. نجومیان (۱۳۹۴) عنصر پانکتوم^۸ بارت^۹ را استراتژی

واساز می‌داند که همواره در غیاب تصویر، به ناممکن‌ها و بازنمایی‌شده‌ها ارجاع دارد. گلستانی (۱۳۹۴) معتقد است که هرچند با واسازی نمی‌توان به یک آل‌احمد اصیل دست یافت، می‌توان متون و حتی شخصیت او را از چنگ روایت‌های تک‌صدا و تک‌معنا و تثبیت‌شدهٔ موافقان و مخالفان نجات داد. رحیمی زنجانبر و همکاران (۱۳۹۸) معتقدند از لحاظ روان‌کاوی، بیشتر داستان‌های کودک و نوجوان بر تقویت سطح خود به‌عنوان واسازِ دو سطح نهاد و فراخود اصرار دارند و در آن‌ها، کودک با تقویت سطح خود به واسازی تقابل این دو پایگاه دست می‌یابد. خرم‌آبادی و همکاران (۱۴۰۲) با شالوده‌شکنی مقالات شمس، حقیقت را در آن امری مطلق و واحد تلقی نمی‌کنند و خرد و عقل‌گرایی را در راه حقیقت، کاملاً ناقص و حجاب سالک می‌دانند. مبینی شورشانی و نوری (۱۴۰۲) با متزلزل ساختن مرکز حکایت «حاجی مراد»، معتقدند که هدایت بینش جدیدی از هویت مردم عامی، فقیران و زنان را به خوانندگان ارائه می‌کند.

از میان پژوهش‌های فوق، پژوهش حاضر از نظر مبانی نشانه‌شناسی پساساختارگرا¹⁰ و نظریهٔ روان‌کاوی، به پژوهش رحیمی زنجانبر و همکاران نزدیک است، اما از نظر به کارگیری وجه ایجابی، روش و انوسازی و روش‌شناسی با آن تفاوت‌های اساسی دارد. رمان کنترل سرنوشت از لحاظ معطوف بودن به کنشگر، وجود خواب و رؤیا در پی‌رنگ آن و متکثر و چندلایه بودن، از متون مناسب برای نشانه‌شناسی روان‌کاوانه با رویکرد و انوسازی است. همچنین، سلمان از نویسندگان نسل جدید و آینده‌دار است که نقد اثر او به پیشرفت نویسندگان این نسل کمک خواهد کرد.

۳. چارچوب نظری

۳-۱. وانوسازی و نشانه‌شناسی روان‌کاوانه

فلسفه غرب و شاید بخشی از فلسفه شرق براساس متافیزیک افلاطونی بنا نهاده شده اند. افلاطون ارتباط انسان و شناخت از جهان را به دو قطب عالم واقع یا فیزیک و عالم ایده یا متافیزیک استوار می‌کند. او عالم فیزیک را تنها تقلید یا بدلی از عالم اصل یا ماورائی می‌شمارد. به عبارت دیگر، او سلسله‌مراتبی بنیان می‌نهد که در آن، اصل بر بدل و متافیزیک بر فیزیک برتری دارد. این تقابل‌ها طی قرن‌ها به اینجا ختم نمی‌شود و تقابل و برتری روح بر جسم، روشنایی بر تاریکی، حضور بر غیاب، گفتار بر نوشتار و حتی مرد بر زن و ... دنباله همین دیدگاه هستند. به عقیده دریدا، منطق شناخت در فلسفه غرب آلوده نگاه تقابل و برتری بوده است که باید آن‌ها را وانوسازی کرد (رک. نجومیان، ۱۳۸۲: ۵۲-۵۳).

وانوسازی به حرکت فکری گسترده‌تری به نام پساختارگرایی^{۱۱} و آن نیز به موقعیتی به نام پست‌مدرنیسم^{۱۲} تعلق دارد. نشانه‌شناسان ساختارگرا به پیروی از زبان شناسی سوسور^{۱۳} باور داشتند همان‌گونه که زبان باید در یک نظام کلی هم‌زمان بررسی شود، می‌توان دیگر حوزه‌های دانش بشری را نیز براساس ساختارها و الگو هایی سنجید و فهمید که متنی مشخص و با مرزهای دقیق را به ما نشان دهد. نشانه شناسان پساختارگرا در پی وارونه کردن این اعتماد به نفس دروغین هستند و مشخص بودن ساختارها و معناها را ظاهری می‌دانند. دریدا زبان‌شناسی سوسور را مبنای بحث خود درباره نشانه قرار می‌دهد، اما در بحث سوسور ایرادهایی می‌بیند. مثلاً سوسور با اینکه دال و مدلول را دو طرف یک برگ کاغذ می‌نامد، تقابل افلاطونی بین این دو را حفظ می‌کند. به عقیده دریدا، نقش دال یا مدلول داشتن، خود جنبه کارکردی دارد؛ یعنی

دال و مدلول با هم تفاوت ماهیتی ندارند. مدلول می‌تواند نقش دال را بیابد و برعکس. مثلاً در یک فرهنگ لغت، برای یافتن مدلول یک دال، واژه‌ای را می‌یابیم، اما ممکن است معنی این واژه را نفهمیم و برای فهم مدلول، این بار به دنبال این واژه در فرهنگ بگردیم. اینجاست که این مدلول خود نقش دال جدیدی را می‌گیرد. این جست‌وجو می‌تواند مرتب ادامه یابد (رک. همان: ۵۴-۵۵). وانوسازی ممکن است به این باور بینجامد که دانش بی‌نقص نشانه‌شناسی ساختارگرا امکان‌پذیر نیست و با نشان دادن عدم امکان درک قطعی و کامل، در برابر کلام تمامیت‌خواه آن ایستادگی می‌کند تا خواننده را از آنچه گفته شده است نجات دهد و متوجه سوئهٔ غایت معنا کند (رک. کالر، ۱۳۸۸: ۹ و ۲۰).

نشانه‌شناسی روان‌کاوانه^{۱۴} نیز اصالت را به غیاب می‌دهد. روان‌کاوی تصویر دیرینهٔ انسان به‌منزلهٔ موجودی خردورز و مسلط بر خویشتن را واژگون کرد. پیش از فروید آنچه به‌عنوان من خودآگاه تصور می‌شد، وجود مشخص، عیان و قابل فهمی داشت. فروید گفت که این من یک‌پارچه نیست، بلکه از لحاظ پویش‌شناختی از سه‌پارهٔ خود آگاه،^{۱۵} پیش‌آگاه^{۱۶} و ناخودآگاه^{۱۷} شکل گرفته است. وجه ناخودآگاه ذهن از هر حیث با وجه آگاه آن در تضاد است. تمام افکار، احساسات و خاطراتی که ضمیر آگاه به دلایل مختلف می‌خواهد پنهان نگه دارد به ساخت تاریک و دور از دسترس ضمیر ناخودآگاه واپس‌رانده می‌شوند که به مراتب بزرگ‌تر از ضمیر آگاه و پیش‌آگاه است (رک. پاینده، ۱۳۹۷: ۷۳-۷۵؛ فروید، ۱۳۹۹: ۱۵۴-۱۵۷). به عقیدهٔ دریدا، آنچه متن به‌طور ناخودآگاه می‌گوید همواره در تقابل با نیت آگاهانه نویسنده است و اهمیت وانوسازی در همین ابعاد ناخودآگاهانهٔ متن است. وانوسازی ابعادی از متن را آشکار می‌کند که پیچیده‌تر و بزرگ‌تر از نیت نویسندهٔ آن است. وانوسازی نشان می‌دهد که

معنای خودآگاه صرفاً یکی از نیروهای دلالتی متن است که با خشونت، دیگر نیروها را سرکوب کرده است. فروید می‌گوید که امر سرکوب‌شده همواره باز می‌گردد و کابوس آن دست از سر توهم آگاهانه بر نمی‌دارد؛ به همین دلیل، وقتی وانوسازی رخ می‌دهد، متن شکاف می‌خورد (رک. دریدا، ۱۳۹۰: ۴۰).

۴. بحث و بررسی

عرفان و ملیحه دوقلوهایی هستند که روزهای آخر شانزده‌سالگی را در بهزیستی باران طی می‌کنند. عرفان نگران است که بعد از هجده‌سالگی که باید از آنجا بروند چه بر سر او و خواهرش خواهد آمد. در همین روزها، آقا و خانم ثروتمندی برای پوشش مالی عرفان به بهزیستی می‌آیند. بعد از چند جلسه، عرفان علی‌رغم میل باطنی‌اش تصمیم می‌گیرد به دلیل ادامه تحصیل و آینده بهتر خواهرش، با خانواده نیلوفر و امین زندگی کند. در ماه‌های اول حضور عرفان در خانه شیرکوند، باوجود توجه و علاقه نیلوفر و خانواده‌اش، عرفان تا مدت‌ها نمی‌تواند ارتباط خوبی با بسیاری از آن‌ها برقرار کند و حتی بارها سعی می‌کند به خانه باران بازگردد. بعد از مدتی، رابطه عرفان با خانواده نیلوفر بهتر می‌شود، اما مشکلات جدیدی نیز از راه می‌رسند. عرفان به تماس‌های تلفنی امین با زنی ناشناس مشکوک می‌شود. همچنین، برخلاف نظر نیلوفر، با پسر همسایه (شروین) و دوستان او (پرهام و رادمان) رابطه برقرار می‌کند. عرفان با شروین و بچه‌های دیگر به پیست می‌روند. در آنجا، به‌صورت اتفاقی شیرکوند را با همان زن می‌بیند و متوجه خیانت او به نیلوفر می‌شود. دوستی عرفان با پرهام بیشتر می‌شود و یک روز که خانواده نیلوفر به خارج از شهر می‌روند، او پرهام را به خانه دعوت می‌کند. پرهام از عرفان می‌خواهد که برای کمک به نیلوفر یک دستگاه شنود داخل ماشین

شیرکوند بگذارد. بعد از ضبط صدا، عرفان با پرهام تماس می‌گیرد تا به آن گوش بدهند، اما پرهام دستگاه را بر می‌دارد و با آن از شیرکوند باج می‌گیرد. سپس با کمک رادمان خانهٔ شیرکوند را خالی می‌کنند و مبلغ گزافی از آنجا می‌دزدند. با ورود پلیس به ماجرا، عرفان به اشتباهات خود اعتراف می‌کند. او که دیگر روی ماندن در خانهٔ شیرکوند را ندارد، ابتدا به خانهٔ آقای توفیقی (افسر پرونده) و سپس به خانهٔ باران بازمی‌گردد. تا فاصلهٔ دستگیری پرهام و رادمان، پدر عرفان پیدا می‌شود. او به جرم سرقت مسلحانه و کشتن یک کودک در زندان است. عرفان به ملاقات او می‌رود تا شاید بتواند عکسی از مادرش ببیند. پدر از عرفان می‌خواهد که نزد مادر آن بچه برود تا برای او رضایت بگیرد. با تحقیقات آقای توفیقی مشخص می‌شود که آن مرد عموی عرفان است. او اعتراف می‌کند که پدر و مادر عرفان افراد تحصیل‌کرده‌ای بوده‌اند. پدرش تصمیم داشته است با خانوادهٔ همسرش مهاجرت کند؛ اما مادرش مخالف بوده است. آن‌ها در مسیر فرودگاه تصادف می‌کنند. پدر عرفان درجا می‌میرد. مادر بزرگ عرفان، آن‌ها را روزی که به دنیا آمده بودند از بیمارستان می‌دزدد و شش ماه بعد که مطمئن می‌شود مادرشان از کشور خارج شده، هر دوی آن‌ها را در بهزیستی می‌گذارد. آقای توفیقی نام مادر عرفان را از عمویش می‌پرسد و به او اطلاع می‌دهد. مادر با اولین پرواز خودش را به بچه‌ها می‌رساند.

در رمان کنترل سرنوشت، تقابل‌های دوجزئی متعددی وجود دارد. دوگانهٔ مرد/ زن تقابل اصلی است که تمام تقابل‌های مفهومی دیگر رمان را توصیف و تنظیم می‌کند. عرفان کانونی‌ساز درونی و کنشگر اصلی رمان است. در این گزاره، مفهوم مرد با جزء دیگر خود یعنی زن در تقابل است که در خوانش اولیه، جزء اول به‌عنوان اصطلاح ممتاز تعیین شده است. اولین گام برای وانوسازی این نظم انقیادی واژگون‌سازی آن

است. در این صورت، جزء زنانه این تقابل - یعنی ملیحه - به کانونی‌ساز درونی و کنشگر اصلی رمان تبدیل می‌شود. برای این ادعا، استدلال‌هایی هم وجود دارد. از جمله اینکه عرفان و ملیحه دوقلو هستند (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۵) و احساساتشان بسیار به هم نزدیک است (رک. همان‌جا). همچنین، رمان با خواب ملیحه آغاز می‌شود:

«خواب دیدم یک مرد قدبلند یک کیک وانیلی بزرگ برای ما آورد تولد هجده سالگی‌مان بود، گفت من بابا هستم» (همان‌جا).

به عبارت دیگر، ملیحه کانونی‌ساز درونی رمان است که ممکن است خواسته باشد به دلایلی، از جمله ترس، ردپای بسیاری از امیال خود را که در ظاهر با ملاک‌های اخلاقی و قانونی جامعه در تضاد است پاک و آن را با استفاده از سازکار دفاعی^{۱۸} جابه‌جایی^{۱۹} به کانونی‌سازی به نام عرفان منتقل کند. در روان‌کاوی فرویدی، وجه ناخودآگاه ذهن از هر حیث با وجود آگاه آن در تضاد است. از این رو، هنگامی که کنشگر با جنبه‌های ناراحت‌کننده و تحمل‌ناپذیر واقعیت روبه‌رو می‌شود یا هنگامی که افکار و احساسات واپس‌رانده‌شده یا خاطرات ناخوشایند می‌کوشند به ضمیر آگاه راه پیدا کنند، ناخودآگاه به سازکارهای دفاعی متوسل می‌شود تا خود را از آن افکار و احساسات و خاطره‌ها دور نگه دارد و ترس و اضطراب و سایر احساسات ناخوشایند را کاهش دهد یا موقتاً از بین ببرد (رک. فروید، ۱۳۹۹: ب: ۲۷).

یکی از مهم‌ترین سازکارهای دفاعی جابه‌جایی است که طی آن کنشگر ناخودآگاهانه امیال و احساسات منفی خود را به کنشگری دیگر منتقل می‌کند (رک. همان‌جا: ۳۲). زرین‌کوب احوال روانی شخصیت را نشانه وجود آن‌ها در نویسنده می‌داند (رک. زرین‌کوب، ۱۳۷۳: ۶۹۲). بنابراین، ممکن است بگوییم ملیحه یک کانونی‌ساز کاغذی است و این ترس نمی‌تواند در وجود او امری واقعی باشد. اگر بپذیریم

ملیحه یک کانونی‌ساز کاغذی است، خود سلمان چنین نیست و احوال روانی ملیحه می‌تواند معرف وجود این ترس در نویسنده باشد. در پیرامتن^{۲۰} ضمیمه‌شده به پشت جلد کتاب، معرفی کوتاهی از نویسنده و رمان ارائه شده است. در بخشی از این یادداشت، رمان حاصل تلاش‌های نویسنده برای بیان ترس برای زیستن عنوان شده است (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۱۶۴). اصطلاح ترس در اینجا بار دلالتی دارد و می‌تواند در شیوهٔ تفسیر ما از روایت رمان تأثیر بگذارد؛ این‌گونه که میان ملیحه و سلمان یک شباهت زیست‌شناختی صورت می‌گیرد. این پیرامتن به عبارتی کنش‌های ملیحه را بر سلمان نگاشت می‌کند؛ به‌طوری که گویی آن‌ها بر سلمان می‌گذشته و مصائب او را روایت می‌کرده است (رک. صادقی، ۱۳۹۳: ۱۶۷ - ۱۶۸).

با گذشت چند ماه از حضور عرفان در خانهٔ شیرکوند، او ارتباط متضادی با اعضای خانواده پیدا می‌کند. او نسبت به امین خشمگین است (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۵۴)؛ این خشم با دیدن خیانت او به نیلوفر به نفرت تبدیل می‌شود (رک. همان: ۵۹ و ۸۸) و هر روز بیشتر از او دوری می‌کند (رک. همان: ۹۱). برعکس، عرفان بعد از اولین دیدار با نیلوفر در خانهٔ باران، برای دوباره دیدن او شور و اشتیاق دارد (رک. همان: ۱۹). یا، وقتی نیلوفر از او می‌خواهد جای برادر در گذشته‌اش (نیکان) تکیه‌گاه او و اهورا باشد، دید عرفان نسبت به او متعصبانه می‌شود و قول می‌دهد جای خالی‌اش را برایشان پر کند (رک. همان: ۴۳ - ۴۴). در ماجرای خیانت امین نیز سعی می‌کند به نیلوفر کمک کند (رک. همان: ۱۱۴). به‌نظر می‌رسد هر اتفاقی که در خانهٔ شیرکوند برای عرفان می‌افتد - علاقه‌اش به نیلوفر و خصومتش با امین - از همان ابتدا پیامد عقدهٔ ادیپ^{۲۱} است. با ادامهٔ وانوسازی تقابل دوجزئی مرد/ زن و تبدیل ملیحه به کانونی‌ساز درونی و کنشگر اصلی رمان، این عقده نیز به عقدهٔ الکتر^{۲۲} تبدیل می‌شود. بنابر شرح فروید،

عقدۀ الکترادر مورد رقابت جنسی است: آرزوی فرزند دختر برای اینکه جای ولی هم جنس خود را بگیرد و با ولی غیرهم جنس به وصال برسد. برای اینکه کودک چنان که باید از آرزویش چشم‌پوشد، حتماً باید هویت خود را از هر حیث با هویت ولی هم جنسش همانند کند. تمام یا بخش عمده‌ای از این هم‌هویتی به دلیل ترس صورت می‌گیرد (رک. ریچاردز، ۱۳۹۳: ۱۷۵). در اینجا نیز ترس از یک محرک زیستی، ناخودآگاه ملیحه را به این جابه‌جایی وادار کرده است. این محرک می‌تواند حضور مادری قدرتمند و تمامیت‌خواه در زندگی کانونی‌ساز درونی یا حتی نویسندهٔ رمان باشد؛ همان‌طور که هریک از دختران در سنین کودکی خیال‌پروری‌هایی دربارهٔ عشق به پدر و حسادت به مادر داشته‌اند و همان‌طور که عرفان نیز گاهی سرشار از این احساسات خام است:

– «نیلوفر گاه لباس‌هایی می‌پوشید که من قادر به مهار کردن برق دویده به چشمانم نمی‌شدم؛ برقی که بیشتر اقتضای سنم بود» (سلمان، ۱۴۰۱: ۴۳).

از این‌رو، می‌توانیم فرض کنیم که رویدادی واقعی نویسنده را به نوشتن این رمان وادار کرده است، زیرا ضمیر ناخودآگاهش نیت کانونی‌ساز درونی را می‌دانسته است (رک. برگر، ۱۳۹۸: ۱۴۴). به همین دلیل است که در رؤیای ملیحه در صحنهٔ آغازین رمان نیز بابا برای تولد آن‌ها یک کیک وانیلی بزرگ می‌آورد و مادر عنصری غایب است. از دیگر تقابلهای دوجزئی صحنهٔ آغازین رمان می‌توان به دوگانه‌های نوجوان عادی/نوجوان پرورشگاهی و پدر و مادر واقعی/پدرخوانده و مادرخوانده اشاره کرد. عرفان و ملیحه دوقلوهای ساکن پرورشگاه هستند و امین و نیلوفر به‌عنوان پدرخوانده و مادرخوانده عرفان را تحت پوشش خود قرار می‌دهند. اما، نویسنده بدون شک در خانواده‌ای عادی و دارای پدر و مادر واقعی رشد کرده است. به نظر می‌رسد این بار نیز

ناخودآگاه نویسنده خواسته است برای ایجاد بیشترین حاشیهٔ امنیت و پنهان‌کاری به سراغ کنشگرهایی برود که بیشترین تفاوت را با او و خانواده‌اش داشته باشند. ازاین‌رو، هرچند امین پدر واقعی عرفان نیست، مشخص است که پدر و مادرهای بدجنس در این‌گونه روایت‌ها جانشینی برای پدر و مادر واقعی هستند، زیرا در جامعهٔ ما تنفر از پدرخوانده و مادرخوانده به‌اندازهٔ تنفر از والدین واقعی زننده نیست (رک. نیکولایوا، ۱۳۹۸: ۲۶۴).

بعد از باج‌گیری و سرقت پرهام و دوستانش از امین و خانه‌اش، عرفان به اشتباهات خود پی می‌برد. او تازه متوجه حقایق زیادی می‌شود؛ اینکه امین نهایت لطف را به او داشته است (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۱۱۹) یا نیلوفر از امین راضی است و او را یک مرد ایدئال و نمونه و حتی یکی از بزرگ‌ترین شانس‌های زندگی‌اش می‌داند (رک. همان‌جا: ۱۲۰). به‌نظر می‌رسد از اینجا به بعد، عقدهٔ ادیب عرفان یا همان عقدهٔ الکترای ملیحه حل‌وفصل می‌شود، زیرا به این آگاهی می‌رسد که نمی‌تواند با پدرش مقابله کند و پدرش رقیب سرسختی برای اوست. ازاین‌رو، بلافاصله امین - از صفحهٔ ۱۲۱ رمان (۴۱ صفحه مانده به پایان آن) ناگهان - حذف می‌شود. در اینجا، پرهام و رادمان می‌توانند شمایل‌هایی از عرفان باشند و ناخودآگاه کانونی‌ساز درونی یا همان نویسنده خواسته باشد برای تبرئهٔ خود و گم کردن رد فاعل آسیب‌هایی که به والد هم‌جنسش وارد کرده، آن‌ها را وارد داستان کند؛ همان‌گونه که مدام در رمان می‌خوانیم که عرفان می‌خواهد مثل آن‌ها لباس بپوشد و مانند آن‌ها زندگی کند (رک. همان: ۷۴). همچنین، آن‌ها نیز ارتباط خوبی با والد هم‌جنس خود ندارند. شروین بعد از جدایی پدر و مادرش تنها زندگی می‌کند و حتی در خانه‌اش را به روی پدرش باز نمی‌کند (رک. همان: ۶۷). پدر و مادر پرهام نیز جدا شده‌اند (رک. همان: ۸۱). پدرش به زندان افتاده

است و مادرش با ناپدری‌اش زندگی می‌کند (رک. همان: ۸۲). او حتی از آزادی پدرش از زندان خوشحال نمی‌شود (رک. همان: ۱۱۰).

یکی دیگر از سازکارهای دفاعی در نظریه روان‌کاوی، ادغام^{۲۳} است. بر اثر ادغام، چند اندیشه یا تصویر ذهنی ناخودآگاه با یکدیگر درمی‌آمیزند و به صورت تصویری واحد در رؤیا بازنمایی می‌شوند (رک. فروید، ۱۳۹۹ الف: ۲۶). در روان‌کاوری فروید، ارتباط دختر با مادرش همیشه از نوع کینه و تنفر نیست، بلکه دختر هم‌زمان قدرت مادر را نیز تحسین و تحلیل می‌کند. از این رو، ممکن است دختر خود را با مادر ادغام و هم‌هویت کند و از این طریق، خودش را در قدرت او سهیم سازد (رک. فروید، ۱۳۸۳: ۲۴۳ - ۲۴۴). پیش‌تر گفتیم ملیحه می‌تواند کانونی‌ساز درونی رمان باشد. در اینجا، باید اضافه کنیم که نیلوفر و اعظم سعادت (مادر واقعی عرفان و ملیحه) می‌توانند شمایل‌های دیگری از ملیحه یا همان نویسنده رمان باشند. بعد از اولین دیدار عرفان با نیلوفر، وقتی او متوجه می‌شود نیلوفر نویسنده است و چندین کتاب نوشته، در نظرش یک بت ستودنی می‌شود. از این رو، برای اولین بار چشم به کتابخانه کوچک بهزیستی باران می‌دوزد و از آنجا کتابی را برای مطالعه انتخاب می‌کند (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۱۶ - ۱۷). در منزل شیرکوند نیز وقتی نیلوفر از او می‌خواهد به اتاقش برود، می‌بیند که دیوار مقابلش سراسر کتابخانه و پر از کتاب است. در آنجا، نیلوفر کتاب قطوری به سوی عرفان می‌گیرد که پشت جلدش عکس اوست (رک. همان‌جا: ۳۵). همچنین، گفتیم که پیرامتنی که به پشت جلد رمان سلمان ضمیمه شده به معرفی کوتاهی از او اختصاص یافته است. در این پیرامتن، عکسی از او نیز چاپ شده است (رک. همان‌جا: ۱۶۴). به نظر می‌رسد این شباهت‌ها اتفاقی نیستند و ناخودآگاه نویسنده تلاش کرده است با ادغام

ویژگی‌های خود و علایق شخصی مادرش (مطالعه و تحصیلات تکمیلی، نویسندگی و ...)، کنشگر تازه‌ای خلق کند که از هر نظر بسیار قدرتمند است.

یکی دیگر از کلیدواژه‌های پیرامتن پشت جلد رمان، مهاجرت است. پدر و مادر نیلوفر در خارج از کشور زندگی می‌کنند. او نیز از پانزده تا بیست‌وپنج سالگی آنجا زندگی کرده است. یک روز عرفان از نیلوفر می‌پرسد که چرا آنجا نمانده است؛ درحالی‌که زندگی در آن کشور رؤیای خیلی از آدم‌هاست. نیلوفر بلافاصله از او می‌پرسد که «رؤیای تو هم هست» و در پاسخ، عرفان شانه بالا می‌اندازد و می‌گوید «نمی‌دانم ... شاید» (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۴۳). بعد از پیدا شدن عموی عرفان، او روایت می‌کند که پدر عرفان تصمیم داشته است با خانوادهٔ همسرش مهاجرت کند، اما در فاصلهٔ زمانی پنج دقیقه مانده تا فرودگاه، ماشین آن‌ها چپ می‌کند و پدر عرفان می‌میرد. مادر عرفان نیز بعد از دزدیده شدن عرفان و خواهرش، از کشور خارج می‌شود (رک. همان‌جا: ۱۵۸). به نظر می‌رسد همهٔ این روایت‌های مهاجرت ناشی از آرزوی ناخودآگاه کانونی‌ساز درونی یا همان نویسندهٔ رمان است. همان‌گونه که پیش‌تر گفتیم، شاید آن‌ها مادرانی تمامیت‌خواه و قدرتمند داشته‌اند که امکان هرگونه آزادی عمل را از آن‌ها سلب کرده بوده‌اند. ازاین‌رو، مهاجرت به یک کشور خارجی - که می‌تواند استعاره‌ای از ازدواج نیز باشد - مانند سوئد می‌تواند رؤیای بزرگ آن‌ها برای دوری از این قدرت سرکوبگر بوده باشد. اما، این رؤیا در حال حاضر فقط در یک مهاجرت داخلی (شیراز به تهران) برای نویسنده میسر شده است (رک. همان‌جا، ۱۶۴). همچنین، مهاجرت معکوس نیلوفر می‌تواند نشانهٔ شکست این رؤیای بزرگ برای او باشد.

بعد از بازگشت عرفان به خانهٔ باران، آقای مرندی به او اطلاع می‌دهد که پدرش پیدا شده است، اما قرار است چند روز دیگر او را به جرم سرقت مسلحانه و کشتن

یک کودک اعدام کنند. با تحقیقات آقای توفیقی مشخص می‌شود که آن مرد پدر عرفان نیست و عمویش است (رک. همان‌جا: ۱۴۲ - ۱۵۶). به نظر می‌رسد در اینجا نیز کودک کشته شده و عموی عرفان شمایل‌های دیگری از عرفان هستند. پس درباره آن‌ها ادغام وجود دارد؛ یعنی هریک از آن‌ها دو مفهوم (هم خودشان و هم عرفان) را در خود جمع کرده‌اند. عمو مردی است که چیزی از پسری که برادرزاده اوست در خود دارد؛ اما خود او نیست. بنابراین، می‌تواند استعاره‌ای از او باشد. همان‌طور که برادرزاده عمویش را عمو صدا می‌کند، عمو هم می‌تواند برادرزاده‌اش را عمو صدا کند (رک. پژمان، ۱۳۹۱: ۴۶). بعد از برطرف شدن عقده ادیب عرفان یا همان عقده الکترای ملیحه و نویسنده رمان، نیاز است آن کودک سابق و پیرو اصل لذت از خودآگاه کانونی ساز درونی یا نویسنده رمان به ناخودآگاه او رانده شود و کودک بهبودیافته یا پیرو اصل واقعیت، جای او را بگیرد. درواقع، عمو آن کودک حاکم بر نهاد خودش است که ترس اخته شدن کودک زیر سلطه نهاد را نابود می‌کند. او اگر چند روزی نیز به دروغ نقش پدر را بازی کرده به این دلیل است که آرزو داشته است در ارتباط خودش با مادر جای برادرش باشد.

براساس نظریه فروید، روان انسان از سه بخش یا کنشگر نهاد،^{۲۴} خود^{۲۵} و فراخود^{۲۶} تشکیل شده است. نهاد که در ضمیر ناخودآگاه جای دارد، صرفاً در پی ارضای غرایز است و به نحوی افراطی لذت طلب است. درمقابل، فراخود به شکلی افراطی اخلاق‌گراست و دائماً می‌کوشد تا تحریکات غریزی نهاد را با توسل به مجموعه‌ای از حکم‌های عقلانی خنثی کند. وظیفه خود برقراری نوعی تعادل بین این دو کنشگر متعارض است و به الزامات واقعیت توجه می‌کند (رک. فروید، ۱۳۹۹ الف: ۱۷۳). زندگی عرفان تا زمان پیدا شدن مادرش به سه مرحله تقسیم می‌شود. او در آغاز

رمان، ساکن بهزیستی باران است، سپس تحت پوشش مالی خانوادهٔ شیرکوند در خانهٔ آن‌ها زندگی می‌کند تا اینکه بعد از اتفاقاتی که در آنجا می‌افتد، دوباره به بهزیستی باران بازمی‌گردد. با توجه به رویکرد روان‌کاوانه، بسیاری از کنشگرها و مکان‌های این سه مرحله می‌توانند شمایل بخش‌های مختلف روان و تعارض بین آن‌ها باشند. در مرحلهٔ نخست، عرفان تا روزهای آخر شانزده‌سالگی ساکن بهزیستی باران است. او در آغاز رمان هرچند بارها به آیندهٔ خود و ملیحه و خطرهای دنیای بیرون می‌اندیشد، در بیشتر مواقع تابع نهاد است. در ساختمان پسران بهزیستی باران، هفده پسر بچهٔ چهار تا هفده ساله و تعدادی کارمند ساکن هستند که بیشتر آن‌ها با پیروی از اصل لذت زندگی می‌کنند و به دنبال لذت آنی هستند (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۶-۷). مثلاً، خانم جلالی که آشپز و مسئول امور خدماتی بهزیستی است و نزدیک بیست سال است که ساکن آنجاست، هیچ‌وقت به چیزی جز شکمش فکر نمی‌کند (رک. همان‌جا: ۶). بچه‌ها نیز همواره به دنبال شیرینی و پاستیل هستند و بسیاری از شب‌ها را با کلی خوراکی جشن می‌گیرند (رک. همان‌جا: ۸-۱۴). تعدد این کنشگرها و کنش‌های آن‌ها برای نمایش غلبهٔ بخش نهاد روان در این مرحله از زندگی عرفان است. از این رو، هریک از آن‌ها می‌توانند شمایی از عرفان باشند که فعالیت نهاد را برای خواننده تداعی می‌کنند. گفتیم خانم جلالی بیست سال است که ساکن بهزیستی باران است. یا سلیمان (دوست نزدیک عرفان) در دوازده - سیزده سالگی نزدیک به سه ماه روانهٔ خانه‌ای غریب شده بود و دوباره به بهزیستی باران بازگشته بود (رک. همان: ۲۲). عرفان نیز علی‌رغم میل باطنی‌اش به خانهٔ شیرکوند می‌رود (رک. همان: ۲۱-۲۲). این کنشگرها به خاطر ترس از آسیب‌های احتمالی محیط بیرون (رک. همان: ۱۶۴) دوست دارند در دوران کودکی و محیط بهشت‌مانند بهزیستی بمانند و با پیروی از اصل لذت زندگی کنند. یکی از

داستان‌هایی که عرفان در این رمان به آن اشاره می‌کند داستان کوتاه «سگ ولگرد» از صادق هدایت است. وقتی که کانونی‌ساز درونی متوجه می‌شود که نیلوفر نویسنده است، برای اولین بار چشم به کتابخانه کوچک بهزیستی می‌دوزد. او علی‌رغم نظر خانم وارسته (مسئول کتابخانه)، کتاب هدایت را از بین کتاب‌ها بیرون می‌کشد تا بخواند. داستان کوتاه «سگ ولگرد» درباره یک سگ اصیل به نام پات است که پس از گم کردن صاحبش، سرگردان شده و از انسان‌ها آزار می‌بیند. او در آرزوی بازگشت به دوران امن کودکی است. به نظر می‌رسد اشاره به سرگذشت این سگ در این رمان روایتی استعاری از تلاش‌های ناخودآگاه نویسنده برای بیان ترس از پایان دوران امن کودکی و دغدغه‌های اجتماعی است. بدون شک یکی از اولین قدم‌های آشنایی نویسنده با ادبیات داستانی معاصر به کتاب دکتر آتش‌سودا و تفسیر فرویدی او از این داستان (رک. آتش‌سودا، ۱۳۸۸: ۹۹ - ۱۳۱) بازمی‌گردد؛ چنانکه گزاره چشم دوختن برای اولین بار به کتابخانه بهزیستی به همین موضوع اشاره دارد. این امر با فعال کردن دانش دایره‌المعارفی^{۲۷} نویسنده، انگیزه ماندن در امنیت بهزیستی یا میل به بازگشت به کودکی و تابع نهاد بودن را در عرفان یا همان نویسنده رمان، پدیدار می‌کند. از این رو، ناخودآگاه او در ظاهر برای درک بهتر داستان، چندین بار صفحات آغازین آن یا دوران خوش کودکی پات یا پیش از سرگردانی و گم کردن صاحبش را می‌خواند (رک. سلمان، ۱۴۰۱: ۱۷). به همین دلیل، بعد از رفتن عرفان به خانه شیرکوند، او در بسیاری از مواقع در برابر مشکلات برای احساس امنیت به بهزیستی باران (نمادی از بازگشت به کودکی) و مکان‌های تاریک (نمادی از زهدان مادر) پناه می‌برد:

– «[عرفان:] وقتی تعطیل شدیم و هرگاه به خانه باران نزدیک شدم، حسی بس

شاد و رنگی وجودم را دربرمی‌گرفت» (همان: ۲۹).

- «[عرفان:] در خاموشی اتاق حال بهتری داشتم» (همان: ۲۸).

- «[عرفان:] مستقیم به‌سوی اتاق و تاریکی رختخواب رفتم. پتو به سر کشاندم.

یک دل سیر گریستم» (همان: ۴۱).

در میان همهٔ شیظنت‌های عرفان، در او نشانی از رشد هم دیده می‌شود. او بالأخره تصمیم می‌گیرد برای تحقق رؤیاهای آیندهٔ خودش و ملیحه، با خانوادهٔ شیرکوند زندگی کند. آپارتمان شیرکوند در طبقهٔ ششم برجی مجلل در بالای شهر قرار دارد. عرفان در آنجا، با شروین - همسایهٔ طبقهٔ سوم - دوست می‌شود. کنشگرهای این بخش از رمان با توجه به نوع فعالیتشان در این طبقات جاگیر شده‌اند. در طبقهٔ ششم، فراخود مستقر شده و بیشتر اعضای خانوادهٔ شیرکوند مانند نیلوفر و حتی امین در اینجا شمایل فراخود هستند. برعکس، در طبقهٔ سوم نهاد فرد دیده می‌شود. شروین و دوستانش (پرهام و رادمان) شمایل نهاد هستند. عرفان نیز شمایل من خویشتن است که مدام بین این دو طبقه در رفت‌وآمد است (رک. ژیتک، ۱۳۸۹: ۲۱ - ۲۲) در این میان، جایگاه اولیهٔ عرفان در طبقهٔ ششم به طبقهٔ سوم تنزل می‌یابد، زیرا آن‌ها بارها عرفان را فریب می‌دهند. یک بار به پیشنهاد آن‌ها یک دستگاه ضبط صدا در ماشین امین می‌گذارد و یک بار آن‌ها را بدون اجازهٔ نیلوفر به خانه می‌آورد تا اینکه از خانهٔ شیرکوند سرقت می‌کنند. اما نقطهٔ اوج داستان هنگامی است که به‌کمک آقای توفیقی، شمایل دیگری از فراخود - پرهام و رادمان - دستگیر می‌شوند. در این فاصله، عرفان به خانهٔ آقای توفیقی می‌رود. او در این چند روز در تنهایی مانند یونس یا پینوکیو^{۲۸} فرصت درون‌نگری می‌یابد تا در ادامه، نیروهای توان‌تر از خود را شکست دهد.

۵. نتیجه

در این مقاله، با نشانه‌شناسی روان‌کاوانهٔ رمان کنترل سرنوشت با رویکرد وانوسازی دریافتیم که به دلیل تعارض بین روایت ضمیر ناخودآگاه کانونی‌ساز درونی و ضمیر خودآگاه او، با متنی متکثر و چندلایه مواجه هستیم. از این رو، در پس روایت اولیه و به ظاهر سراسر رمان، روایت پنهان دیگری نیز وجود دارد. دوگانهٔ مرد/ زن مهم‌ترین تقابل دوجزئی روایت اول رمان است که تقابل‌های مفهومی دیگر رمان را نیز توصیف و تنظیم می‌کند. با وانوسازی این تقابل، ملیحه به کانونی‌ساز درونی و کنشگر اصلی رمان تبدیل می‌شود. او به دلایلی از جمله ترس، بسیاری از امیال خود را با استفاده از سازکار دفاعی جابه‌جایی به عرفان منتقل کرده است. به این ترتیب، تقابل‌های دوجزئی دیگر رمان مانند عقدهٔ ادیپ/ عقدهٔ الکتر، نوجوان عادی/ نوجوان پرورشگاهی، پدر و مادر واقعی/ پدرخوانده و مادرخوانده نیز واژگون می‌شوند تا تقابل‌های دوجزئی رمان بیشتر به چالش کشیده شوند. یکی دیگر از به چالش کشیدن‌های تقابل‌های دوجزئی رمان، استفاده از سازوکار دفاعی ادغام است. کودک، در کنار کینه و تنفر از ولی هم جنس، هم‌زمان قدرت او را تقلید می‌کند. از این رو، خود را با او ادغام و هم‌هویت می‌کند تا خودش را در قدرت او سهیم نماید. همچنین، دریافتیم که بسیاری از کنشگرهای رمان شمایل‌های نهاد و فراخود کانونی‌ساز درونی هستند، زیرا ممکن است ناخودآگاه او برای تبرئهٔ خود و گم کردن رد فاعل آسیب‌هایی که به والد هم‌جنس وارد کرده، آن‌ها را وارد داستان کرده باشد. بسیاری از مکان‌های زندگی کانونی‌ساز درونی نیز شمایل بخش‌های مختلف روان و تعارض بین آن‌ها هستند که رفت‌وآمد عرفان بین آن‌ها فعالیت آن‌ها را برای خواننده تداعی می‌کند. بر پایهٔ این بحث، کانونی‌ساز درونی در روایت دوم رمان برای کاهش ترس و اضطراب خود و یا از بین بردن موقت آن‌ها، با

استفاده از شگردهای روان‌کاوانه، بسیاری از کنشگرها، مکان‌ها و رویدادهای رمان را با کنشگرها، مکان‌ها و رویدادهای تخیلی جابه‌جا کرده است.

پی‌نوشت‌ها

1. structuralize semiotics
2. binary opposition
3. law of noncontradiction
4. Jacques Derrida
5. deconstruction
6. Sigmund Freud
7. William Shakespeare
8. punctum
9. Roland Barthes
10. poststructuralist semiotics
11. poststructuralist
12. postmodernism
13. Ferdinand De Saussure
14. psychoanalytic semiotics
15. conscious
16. preconscious
17. unconscious
18. defence mechanisms
19. displacement
20. paratext
21. Oedipus Complex
22. Electra Complex
23. condensation
24. id
25. ego
26. superego
27. encyclopedic knowledge
28. Pinocchio

منابع

- آتش‌سودا، محمدعلی (۱۳۸۸). *داستان امشب: بررسی و تحلیل دوازده داستان برگزیده معاصر*. تهران: آمیم.
- برگر، آرتور آسا (۱۳۹۸). *تحلیل گفتمان کاربردی: فرهنگ عامه، رسانه‌ها و زندگی روزمره*. ترجمه حسین پاینده. تهران: مروارید.
- پاینده، حسین (۱۳۹۷). *نظریه و نقد ادبی: درسی‌های میان رشته‌ای*. ج ۱. تهران: سمت.
- پژمان، عباس (۱۳۹۱). *من و بوف کور*. تهران: نگاه.
- خرم‌آبادی، محمود، افراسیاب‌پور، علی‌اکبر و فتح‌اللهی، علی (۱۴۰۲). «شالوده‌شکنی در مقالات شمس تبریزی». *فصل‌نامه علمی پژوهش زبان و ادبیات فارسی*. ش ۶۹. ۱۰۹-۱۲۷.
- دریدا، ژاک (۱۳۹۰). *فروید و صحنه نوشتار*. ترجمه مهدی پارسا. تهران: روزبهان.
- رحیمی‌زنجابیر، امیرحسین، بستانی، فاطمه و و زارع، حسین (۱۳۹۸). «تحلیل نشانه - روان کاوی رمان نوجوان «مسابقه دات کام» با رویکرد واسازی». *پژوهش‌های زبانی*. ش ۱. ۵۹-۸۲.
- رضوی، فاطمه و صالحی‌نیا، مریم (۱۳۹۳). «بررسی شالوده‌شکنانه نوشتار زنانه: مقایسه سبک تاج‌السلطان و عزیزالسلطان». *نقد ادبی*. ش ۲۶. ۴۹-۶۶.
- ریچاردز، بری (۱۳۹۳). *روان‌کاوی فرهنگ عامه، نظم و ترتیب نشاط*. ترجمه حسین پاینده. تهران: مروارید.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۳). *نقد ادبی: جستجو در اصول و روش مباحث نقادی یا بررسی در تاریخ نقد و نقادان*. ج ۱ و ۲. ویراست ۲. تهران: امیرکبیر.
- ژیژک، اسلاوی (۱۳۸۹). *سینما به روایت اسلاوی ژژیژک*. ترجمه سعید نوری. تهران: روزبهان.

- سلمان، بهاره (۱۴۰۱). *کنترل سرنوشت*. تهران: روزگار.
- شریف‌نسب، مریم (۱۳۹۵). «تقابل‌های دوگانه در داستان‌های عامه». *فرهنگ و ادبیات عامه*. ش ۶. ۱-۲۰.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۸). *نقد ادبی*. تهران: فردوس.
- صادقی، لیلا (۱۳۹۳). «شمایل‌گونگی غیاب در صورت و معنای رمان سنگ صبور». در لیلا صادقی (گردآورنده)، *نشانه‌شناسی و نقد ادبیات داستانی معاصر: مجموعه مقالات*. تهران: سخن.
- عبداللهیان، حمید و فرهنگ، فرنوش (۱۳۹۱). «نقد شالوده‌شکنانهٔ دو داستان از بیژن نجدی (روز اسب ریزی و شب سهراب‌کشان)». *فصل‌نامهٔ زبان و ادبیات فارسی*. ش ۷۲. ۷۱-۵۳.
- فروید، زیگموند (۱۳۷۳). «خود و نهاد». ترجمهٔ حسین پاینده. *ارغنون*، ش ۳. ۲۲۹-۲۵۲.
- فروید، زیگموند (۱۳۹۹الف). *نظریهٔ روان‌کاوی: هفت رساله از زیگموند فروید*. ترجمهٔ حسین پاینده. تهران: مروارید.
- فروید، زیگموند (۱۳۹۹ب). *کاربرد روان‌کاوی در نقد ادبی: هفت اثر از فروید دربارهٔ ادبیات*. ترجمهٔ حسین پاینده. تهران: مروارید.
- کالر، جاناناتان (۱۳۸۸). *در جست‌وجوی نشانه‌ها (نشانه‌شناسی، ادبیات، واسازی)*. ترجمهٔ لیلا صادقی و تینا امراللهی. تهران: علم.
- گانکل، دیوید جی (۱۴۰۲). *وانوسازی*. ترجمهٔ هادی نوری. تهران: پبله.
- گلستانی، مجتبی (۱۳۹۴). *واسازی متون جلال آل‌احمد: سوژه، نهیلیسم و امر سیاسی*. تهران: نیلوفر.
- مبینی شورستانی، محمد و نوری، هادی (۱۴۰۲). «خوانش پس‌استعماری حکایت حاجی مراد اثر صادق هدایت به روش واسازی». *فصل‌نامهٔ علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*. ش ۱. ۲۸-۱۶.

نجومیان، امیرعلی (۱۳۸۲). «درآمدی بر شالوده‌شکنی (دریدا، بورخس، دن کیشوت)». کتاب ماه ادبیات و فلسفه. ش ۶۷. ۵۰-۵۹.

نجومیان، امیرعلی (۱۳۹۴). *نشانه در آستانه: جستارهایی در نشانه‌شناسی*. تهران: فرهنگ نشر نو.

نیکولایو، ماریا (۱۳۹۸). *درآمدی بر رویکردهای زیبایی‌شناختی به ادبیات کودک*. ترجمه مهدی حجوی و فاطمه زمانی. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

هاشمی، محمد و شهبازی، رامتین (۱۳۹۱). «خوانش واسازانه دریدا در نمایش‌نامه «مردی که حرف می‌زند» از محمد چرمشیر». *فصل‌نامه تخصصی تئاتر*. ش ۴۷. ۱۰۱-۱۱۴.

یوسف‌پور، محمدکاظم و بی‌نظیر، نگین (۱۳۹۰). «قصه‌ها و حکایات مثنوی در خوانش شالوده‌شکنانه مولوی». *ادب‌پژوهی*. ش ۱۷. ۶۵-۸۷.

References

- Abdollahian, H., & Farahmand, F. (2012). "Naqd - e Shāloudeh - Shekāneh - ye Do Dāstān az Bijan Najdi (Rooz - e Asb - Rizi va Shab - e Sohrāb - Koshān)." *Faslnāme - ye Zabān va Adabiyāt - e Fārsi*. Vol. 20, No. 72, pp. 53-71. [in Persian]
- Atash - Sowda, M.A. (2009). *Dāstān - e Emshab: Barrasi va Tahlil - e Davāzdah Dāstan - e Bargozide - ye Mo'āser*. Tehrān: Amim. [in Persian]
- Berger, A. A. (2019). *Tahlil - e Goftego - ye Kārbordi: Farhang - e Āmmeh, Resāneha va Zendeği - ye Roozmarreh*. Translated by H. Payandeh. Tehrān: Morvarid. [in Persian]
- Culler, J. (2009). *Dar Jostoj - ye Neshānehā: Neshāneh - Shenāsi, Adabiyāt, Vāsāzi*. Translated by L. Sadeghi & T. Amrollahi. Tehrān: Elm. [in Persian]
- Derrida, J. (2011). *Freud va Sahne - ye Neveshtār*. Translated by M. Parsa. Tehrān: Rozbehan. [in Persian]

- Freud, S. (1994). "Khod va Nahād." Translated by H. Payandeh. *Faslnāme _ye Falsafi, Adabi, Farhangi Arghanoon*, No. 3, pp. 229–252. [in Persian]
- Freud, S. (2020a). *Nazariye _ye Ravānkāvi: Haft Resāleh az Sigmund Freud*. Translated by H. Payandeh. Tehrān: Morvarid. [in Persian]
- Freud, S. (2020b). *Kārbord _e Ravānkāvi dar Naqd _e Adabi: Haft Asar az Freud Darbāre _ye Adabiyāt*. Translated by H. Payandeh. Tehrān: Morvarid. [in Persian]
- Golestani, M. (2015). *Vāsāzi _ye Motun _e Jalāl _e Āl _e Ahmad: Soujeh, Nihilism va Amr _e Siāsi*. Tehrān: Niloufar. [in Persian]
- Gunkel, D. J. (2023). *Vānowsāzi*. Translated by H. Nouri. Tehrān: Nashr _e Pileh. [in Persian]
- Hashemi, M., & Shahbazi, R. (2012). "Khānesh _e Vāsāzāneh _ye Derrida dar Namāyeshnāme _ye 'Mardi ke Harf Mizanad' az Mohammad Charmshir." *Faslnāme _ye Takhassosi _ye Theater*. No. 47, pp. 101–114. [in Persian]
- Khorram _Abadi, M., Afrasiabpour, A. A., & Fathollahi, A. (2023). "Shāloudeh _Shekani dar Maqālāt _e Shams _e Tabrizi." *Faslnāme _ye Elmi _ye Pajouhesh _e Zabān va Adabiyāt _e Fārsi*. No. 69, pp. 109–127. [in Persian]
- Mobeini Shourestani, M. & Vanouri, H. (2023). "Khānesh _e Pas _Estemāri _ye Hekāyat _e Hāji Morād Asar _e Sādegh Hedāyat be Ravesh _e Vāsāzi." *Faslnāme _ye Elmi _ye Jāmeḥ _Shenāsi _ye Farhang va Honar*. Vol. 5, No. 1, pp. 16–28. [in Persian]
- Nojournian, A. A. (2003). "Darāmadi bar Shāloudeh _Shekani (Derrida, Borges, Don Quixote)." *Ketāb _e Māh _e Adabiyāt va Falsafeh*. No. 67, pp. 50–59. [in Persian]
- Nojournian, A. A. (2015). *Neshāne dar Āstāneh: Jostār _ha _ei dar Neshāneh _Shenāsi*. Tehrān: Farhang Nashr _e Now. [in Persian]

- Nikolaeva, M. (2019). *Darāmadi bar Roykardhā _ye Zibāie _Shenākhti be Adabiyāt _e Koodak*. Translated by M. Hejvani & F. Zamani. Tehrān: Institute for the Intellectual Development of Children and Young Adults. [in Persian]
- Payandeh, H. (2018). *Nazariyeh va Naqd _e Adabi: Darsnāmeḥ _i Miān _Reshtei*. Vol. 1. Tehrān: SAMT. [in Persian]
- Pejman, A. (2012). *Man va Bouf _e Kour*. Tehrān: Negah. [in Persian]
- Rahimi _Zanjanbar, A. H., Bostani, F., & Zare, H. (2019). “Tahlil _e Neshāne _ Ravānkāvi _ye Romān _e Nojavānān _e Mosābeghe Dot Com bā Roykard _e Vāsāzi.” *Pajouhesh _hā _ye Zabāni*. Vol. 10, No. 1, pp. 59–82. [in Persian]
- Razavi, F., & Salehi _Nia, M. (2014). “Barrasi _ye Shāloudeh _ Shekanāneh _ye Neveshtār _e Zanāneh: Moghāyese _ye Sabk _e Tāj al _Soltān va Aziz al _Soltān.” *Faslnāme _ye Takhassosi _ye Naqd _e Adabi*. Vol. 7, No. 26, pp. 49–66. [in Persian]
- Richards, B. (2014). *Ravānkāvi _ye Farhang _e Āmmeh, Nazm va Tartib _e Neshāt*. Translated by H. Payandeh. Tehrān: Morvarid. [in Persian]
- Salman, B. (2022). *Kontorol _e Sarnevesht*. Tehrān: Rouzegar. [in Persian]
- Sadeghi, L. (2014). “Shamāyel _ Gounegi _ye Gheiāb dar Surat va Ma’nā _ye Romān _e Sang _e Saboor.” In L. Sadeghi (Ed.), *Neshāneh _Shenāsi va Naqd _e Adabiyāt _e Dāstāni _ye Mo’āser: Majmooh Maqālāt*. Tehrān: Sokhan. [in Persian]
- Sharif _Nasab, M. (2016). “Taghābol _hā _ye Do _ Gāneh dar Dāstān _hā _ye Āmmeh.” *Do _ Faslnāme _ye Farhang va Adabiāt _e Āmmeh*. Vol. 3, No. 6, pp. 1–20. [in Persian]
- Shamisa, S. (1999). *Naqd _e Adabi*. Tehrān: Ferdows. [in Persian]

- Yousefpour, M. K., & Binazir, N. (2011). "Ghesseh _ hā va Hekāyāt _ e *Masnavi* dar Khānesh _ e Shāloudeh _ Shekanāneh _ ye Mowlavi." *Adab _ Pajouhi*. No. 17, pp. 65–87. [in Persian]
- Zarrinkoub, A. (1994). *Naqd _ e Adabi: Jostojū dar Osoul va Ravesh _ e Mabāhes _ e Naqqādi yā Barrasi dar Tārikh _ e Naqd va Naqqādān*. Vols. 1–2. Tehrān: Amir Kabir. [in Persian]
- Zizek, S. (2010). *Cinema be Ravāyat _ e Slavoj Zizek*. Translated by S. Nouri. Tehrān: Rouzbehan. [in Persian]